

imgenin transformasyonu: bizans dünyasında ikona tartışması

TURAN KAÇAR

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

*Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın,
yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında olanın hiç suretini yapmayacaksın.
(Eski Ahid, Çıkış 20.4-5, Levililer 26.1, Tesniye 5.8.)*

İmgeye gösterilen saygı, prototipine gösterilmiştir. Aziz Basilcus. (Kutsal Ruh Üzerine.)

Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de yarar veremeyecek şeylere tapıyorlar; "Bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir!" diyorlar." (10/Yunus Suresi 18)

Bizans dünyası 717-843 yılları arasında büyük bir tartışmaya ve çatışmaya sahne oldu. Tartışma ve çatışmanın özünde yatan konu, Hristiyan geleneğin o güne kadar taşıdığı imgelerin tapınma amacıyla kullanılmasının doğru olup olmadığıydı. Tartışmanın taraflarından imge karşıtları genellikle, 'ikonoklast' (veya imge kırıcı), imge yanlıları ise 'ikonodül' veya 'ikonofil' (imge hizmetçisi, imge sever) olarak nitelenmiştir. Şimdiye kadar yapılan modern çalışmalarda, imge karşıtlığını doğuran nedenler dört ana başlık altında toplanmıştır: Hristiyanlığın kendi içinden gelen imge karşıtı gelenek, Yahudilerin eleştirileri ve Emevi halifesi Yezid'in imgeleri yasaklayan fermandaki ifadesini bulan İslam'ın tasvir karşıtı tutumu ve pagan felsefenin muhtemel etkisi. Diğer yandan imge karşıtlığı, dönemin siyasal ve ekonomik şartları perspektifinde açıklanmaktadır. Bunların başında kuşkusuz, kilisenin ve manastırların ekonomik olarak güçlenmelerinin, devletin siyasal alanında yol açtığı daralma gelmektedir. Bu yazının temel amacı, tapınım aracı olarak imgenin kökenini ve Bizans

dünyasında yer edinmesini ele alarak, VIII.-IX. yüzyılların bu derin tartışmasının yönlerini ortaya koymaktır.

Öncelikle kavram üzerinde durmak gereklidir. Bizanslıların anladığı manada imge nedir ve imgeye niçin ihtiyaç hissedilmiştir? Türkçede imge olarak kullandığımız kelimenin Bizanslıların kullandığı Yunanca'daki karşılığı *eikon* idi. Dilimizde (ve bu yazıda sıkça kullanılan) yer alan ikona terimi, bu kelimeden türemiştir. En geniş anlamıyla ikona, kutsal bir şahsiyetin herhangi bir şekilde temsilidir. Bu temsil herhangi taşınabilir bir nesne üzerine de yapılabilir, bir anıt şeklinde de olabilir. Taşınabilir ikonalar, çoğunlukla ahşap panel üzerine yapılıyordu, ancak değerli metallere veya kumaş parçalarından ikonalar olduğu gibi, mozaik ile yapılan ikonalar da çok yaygın idi. Bizans dünyasında ikonaya çok benzeyen bir terim daha vardı: *Eidolon* veya *idol*. Bizanslılar bu terimi, Hristiyan kutsalının zıddı olan pagan kültlerin putlarını ifade etmek için kullanmışlardır. Dolayısıyla ikona ve idol temsil anlamında kullanılıyorsa da biri Hristiyan kutsalını diğeri pagan kutsalını ifade etmektedir.

Bizans dünyasında tasviri yapılan kutsal şahsiyetlerin başında kuşkusuz (Hz.) İsa gelmekteydi. Tanrı'nın annesi olarak Meryem, havariler, din şehitleri ve azizler (özellikle önde gelen keşişler) tasviri yapılan diğeri şahsiyetlerdi. Bunların yanı sıra, Tevrat ve İncil'de anlatılan bazı olayların tasvirleri de kiliselerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. İmgeler niçin savunuluyor ya da karşı çıkılıyordu sorusuna gelince; imge yanlılarının iki temel tezi vardı: Öncelikle, imgeler prototipi temsil etmektedirler ve imgeye gösterilen saygı, aslında tasvir edilen kutsal şahsiyete veya olaya gösterilmektedir. İmgeciliği savunan ikinci görüş ise, imgeler doğrudan tapınılan kültler değildi ve daha çok pedagojik amaçlarla kullanılıyordu. Okur yazarlığın çok düşük olduğu Ortaçağ toplumunda imgeler anlatım aracı olarak da işlev görüyordu. İmge karşıtlarının karşı çıktıkları konu ise, imgelerin tapınım aracı olarak kullanımındaki aşırılıktı. Onlara göre, imgeler artık tapınım aracı olmaktan çıkmış, doğrudan tapınılan nesnelere haline gelmiştir. Mesela imgelerin önünde mum yakılıyor, imgelere buhur taşınıyor ve çok aşırı saygı görüyorlardı. Aslında, imge karşıtlarının

da imgeleri vardı: Çarmıhı hatırlattığı için 'haç'; ökarist ayininde, Hz. İsa'nın bedenini temsil eden ekmeği ve kanını temsil eden şarabı kurtuluş imgesi olarak kullanıyorlardı. İmge yanlılarının kompleks teolojik argümanlarından haberdarız, ancak imge karşıtlarının argümanlarından haberdar değiliz, çünkü imge yanlıları 843'den sonra mevcut bütün imge karşıtı metinleri imha etmişlerdir.

Bizans dünyasında ikonaya çok benzeyen bir terim daha vardır: Eidolon veya idol. Bizanslılar bu terimi, Hristiyan kutsalının zıddı olan pagan kültlerin putlarını ifade etmek için kullanmışlardır. Dolayısıyla ikona ve idol temsil anlamında kullanılıyorsa da biri Hristiyan kutsalını diğeri pagan kutsalını ifade etmektedir.

İmgenin kökenine gelince, tapınım aracı olarak imge, ilk defa Bizans dünyasında ortaya çıkmış değildi. Eskiçağ din kültüründe tanrıların bir şeylere benzetilip, imgelerinin yapılması bilinen şeylerdir. Bu noktada insanlık tarihinin belki de en eski tanrı/tanrıça imgesi, Çatalhöyük'te bulunan, Neolitik çağa ait vahşi hayvanları eğiten orta yaşlı şişman kadın heykelciğidir. Neolitik dönemden klasik Eski Çağa kadar hemen bütün Akdeniz kültürlerinde (Yahudiler istisna), tanrı veya tanrıça görünür simgelerle örülmeye devam etti. Özellikle Helenistik dönemden itibaren imparatorun "tanrı kral" olarak algılanması ve Roma dünyasının her yerinde siyasal aidiyeti ifade etme mahalleri olarak imparator kültüne tapınakların yapılması, aynı şekilde kutsalın somutlaştırılmasına bir başka örnektir. Yunan-Roma dünyasında tanrı, tanrıça, imparator heykelleri dinî törenlerde itina ile taşınıyordu. Günümüzde arkeolojik kazılar sonucu ele geçen ve müzelerde sergilenen sayısız heykeller, dönemlerinde tapınma bağlamında kullanılmışlardı. Pagan dünyada tanrı veya tanrıçaların desteğini sağlamak, gazaplarından korunmak gibi amaçlar için, onurlarına festivaller, oyunlar düzenleniyor, mumlar yakılıyor, buhurlar konuluyor ve böylelikle onların 'rızası' kazanılmaya çalışılıyordu. Roma imparatorluk döneminde tanrıların dinî takvimi için yılın neredeyse yarısı ayrılıyordu.

Hristiyanlığın doğup yayılmaya başladığı miladın ilk yüzyıllarından itibaren, pagan gelenek doğru-
dan yeni din mensupları arasında etkili olmaya baş-
ladı. Erken dönem Hristiyanlığında kutsalın simge-
leşmesi, ilk defa din şehitlerinin mezarları başında
ortaya çıktı. (Hz.) İsa için kendisini feda eden din
şehidinin kurtuluşun aracı olacağı düşüncesi yay-
gınlaştı ve akabinde din şehitlerinin rölikleri taşı-
nabilir kutsal nesnelere olmaya başladı. İmparator
Konstantinos'un Hristiyanlığı serbest bıraktığı dör-
düncü yüzyıla kadar, Hristiyanların en başta gelen
toplama yeri, din kardeşlerinin yatdığı mezarlık-
lardı. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşmaya
başlamasıyla birlikte 'din şehidi' ortadan kalktı
ama, onun yerini yeni kuşak dinî figürler aldı: Kut-

**İkona karşıtı olarak ele alabileceğimiz
II. yüzyılda yaşamış olan ve Hristiyan
sapkınlara karşı yazdığı eseriyle ünlü
Irenaeus Hristiyan Gnostikleri tapınım aracı
olarak imge kullandıkları için kıyasıya
eleştiriyordu. Ertesi yüzyılda yaşayan
Origenes de imge karşıtı önemli bir
ilahiyatçıydı. Origenes'i izleyen Eusebius ve
dördüncü yüzyılın sonlarında yaşayan
Epiphanius ikonacılığa karşı çıkan diğer önde
gelen din adamlarıydılar.**

sal kişiler (mübarek zatlar). Olağanüstü şartlarda
yaşayan bu kişiler, sıradan insan için inanılmaz iş-
ler yapıyorlardı. Şeytanları kovuyorlar, vahşi hay-
vanları evcilleştiriyorlar ve hatta doğrudan yerel
otoritelere ve imparatora seslenebiliyorlardı. Böy-
lesi kutsal kişiler arasında en dikkat çekenini, Antak-
ya yakınlarında bir sütunun üzerinde kırk yıl yaşa-
dığına inanılan Simeon idi. Sıradan insanın beceri-
lerinin çok ötesine geçen kutsal kişilerin, doğal
olarak Tanrı katında aracı rolü oynayabileceği
inancı da yaygınlaşmaya başladı. Bu kişiler elbette
her yerde ve her zaman bulunmuyorlardı, ancak
bunlara ait kalıntıların Akdeniz dünyası boyunca
dağılmasıyla beraber, kutsal kişiler Eski Çağ Akde-
niz insanları için somut hale geldiler.

Eski Çağ Hristiyan teolojisi ikonacılığa karşı ikili
bir tutum sergilemektedir. Bir yanda ikonaların

saygıyı hak ettiği ifade edilirken, diğer yandan
bunların tapınım aracı olarak kullanılmasına net bir
şekilde karşı çıkılmaktadır. İkona karşıtı olarak ele
alabileceğimiz II. yüzyılda yaşamış olan ve Hristi-
yan sapkınlara karşı yazdığı eseriyle ünlü Irenaeus
Hristiyan Gnostikleri tapınım aracı olarak imge
kullandıkları için kıyasıya eleştiriyordu. Ertesi
yüzyılda yaşayan Origenes de imge karşıtı önemli
bir ilahiyatçıydı. Origenes'i izleyen Eusebius ve
dördüncü yüzyılın sonlarında yaşayan Epiphanius
ikonacılığa karşı çıkan diğer önde gelen din adam-
larıydılar. Mesela Eusebius'un ikona konusundaki
tavrına ilişkin hep onun İmparator Konstantinos'un
(ö. 337) kız kardeşi Konstantia ile yazışması örnek
verilir. Konstantia, Eusebius'a bir mektup yazarak,
ontan İsa'nın imgesini ister. Eusebius şaşırır ve
Konstantia'ya "sadece Baba, Oğul'u bilir" diye ya-
zar. Eusebius'a göre Hristiyanların yapay İsa imge-
sine ihtiyacı yoktu. Ancak dinsel imgelerin dördün-
cü yüzyılın başına gelindiğinde bazı kiliselere (ve-
ya ibadethanelere) girmeye başladığı da bir gerçek-
ti. 310 yılından hemen önce toplanan Elvira konsi-
linin (İspanya'da) 36. kanonu ibadethanelerdeki re-
simleri yasaklıyordu. Diğer yandan dördüncü yüz-
yılın sonuna doğru Aziz Basileos, imgeye gösteri-
len saygının prototipine gösterilmiş olacağını belir-
terek, imgenin tapınım aracı olarak kullanılmasına
onay veren en önde gelen etkili bir ilahiyatçıydı.
Dolayısıyla, VIII. yüzyılda başlayan ikona tartış-
masının taraflarını besleyen damarlar Hristiyan ge-
lenek içerisinde izlenebilmektedir.

Beşinci yüzyılda imgenin tapınım aracı olarak kul-
lanımı çok yaygın değildi ama, somutlaşan 'kut-
sal', yavaş yavaş Bizans toplumu içerisinde yerini
alıyordu. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi hiç
kuşkusuz, ilk Hristiyan imparator Konstantinos'un
heykelinin gördüğü olağanüstü ilgidir. Beşinci yüz-
yılda yazan tarihçi Philostorgios'un anlattığına gö-
re, kendi zamanında, mermer bir sütun üzerine ko-
nulan Konstantinos heykeli, kötülükleri defetmek
için adakların sunulduğu, mumların yakıldığı bir
mekan olmuştu ve neredeyse bir tanrı gibi tapınım
görüyordu. Bir başka örnek bir Hristiyan keşişin
mektubunda bulunmaktadır. Ioannes Khrysostom-
os'un öğrencilerinden birisi olan Ankyralı Nilos
bir mektubunda bir gencin rüyasında bir azizi gör-

düğünü ve bu azizi hemen tanıdığını söyler, çünkü tasvirlerinden azizi daha önceden biliyordu. Azizlerin rüyada görülmesi veya rüyalar vasıtasıyla yönlendirmeler yapılması, pagan gelenekte emsalleri bulunabilecek şeylerdir, çünkü Antik Çağ paganizminde de tanrılar rüyalar vasıtasıyla esinler gönderiyorlardı.

Kutsal imgelerin kullanımı özellikle altıncı ve yedinci yüzyıllarda çok yaygın bir hal almıştı. Meryem imgesinin doğuşu ve imgelerin Hristiyanlığın ilk dönemine kadar geri gittiğini vurgulamak için anlatılan İncil yazarlarından Luka'nın ilk ikonayı yaptığı hikayesinin de bu yüzyıllarda ilk defa literatüre girmesi şaşırtıcı değildir. VI. ve VII. yüzyıllarda imgenin yaygınlaşmasının temel nedeni daha çok Bizans dünyasının İran ve İslam karşısında yaşadığı siyasal başarısızlıklar ile açıklanmaktadır. Buna göre, Bizans dünyası 527-65 yılları arasında imparator Justinianus'un idaresi altında, Roma'nın varisi olduğunu yeniden hatırlamış ve Akdeniz çevresinde kaybettiği etkinliğini yeniden kurmuştu. Justinianus'un ölümünü izleyen yıllarda batıda Lombardların İtalya'ya girmesi ve doğuda İran ile başlayan savaş hali, Bizans toplumunun motivasyonunu olumsuz olarak etkilemişti. Heraklius döneminde (610-41), Avar tehdidi ve İran istilasının savuşturulmasında imgelerin pozitif bir rol oynadığı propagandası sıkça yapılmıştı. Bunların en ilginçisi, Avar kuşatması sırasında Hz. Meryem'in surlarda kuşatmacılara karşı savaştığı söylentisinin yayılmasıydı ve dolayısıyla Meryem, ikonaların en vazgeçilmezi oldu. Kutsal mendil (*mandulion*) hikayesi yine VI. yüzyılda imge Hristiyan literatürüne girmiştir. Hikayeye göre, Urfa kralı Abgar hastalanır ve Hz. İsa'ya mektup göndererek kendisini tedavi etmesini ister. Hz. İsa, kraldan gelen elçiye, yüzüne bastıracağı bir mendil verir. İmge yanlıları, bu mendilin üzerine Hz. İsa'nın imgesinin yansıdığını savunmaktadırlar. Bu mitolojinin farklı versiyonları Haçlı seferleri sırasında üretilmiş ve kutsal mendil, çarımını taşıyan Hz. İsa'nın terini sildiği bir mendile dönüşmüştür. Urfa kralı ile Hz. İsa arasındaki iletişimin ilk kaynağı aslında Eusebius'tur (ö. 340) ve Eusebius bu tür bir imge transferinden bahsetmez. Dolayısıyla, mendil hikayesi de altıncı yüzyılda ihtiyaca göre yeniden üretilmiştir.

Meryem imgesinin İstanbul ile birleştirilmesi ve başkentin koruyucusu ilan edilmesi veya başka azizlerin belli kentlerin ya da mekanların koruyuculuğunu üstlenmesi yine pagan geleneği hatırlatmaktadır. Eski Yunan-Roma dininde de bazı tanrı/tanrıçalar veya kahramanlar kentlerin koruyuculuğu rolünü üstleniyorlardı. Diğer yandan olağanüstü şartlarda verilmiş savaşlarda, böylesi hikayelerin üretimi sadece Bizans dünyasına has bir olgu değildir. Özellikle toplumsal yapının yeniden inşa edildiği dönemlerde, ayrıcalıklılığı ifade etmek

Bu ikonanın eski Mısır kültüründen ilham alınarak üretildiği şüphesizdir, çünkü pagan Mısır ikonografisinde tanrıça İsis sol kucağına aldığı oğlu güneş tanrısı Horus'u emzirirken sıkça tasvir edilmiştir. İkinci olarak, ikonalarda karşılaştığımız sakallı (Hz.) İsa, Eski Çağ Yunan ikonografisindeki Olympos dağının baş tanrısı Zeus'u andırır şekilde tasvir edilmektedir.

için bu türden hikayeler uydurulmaktadır. Diğer yandan, yaygın ikona üretimi ve bu ikonaların toplumsal yaşamda edindiği yer, paganizmi aratmayacak boyuttaydı. İnsanların maddî yarar sağlamak veya kaybolan sağlıklarını geri kazanmak için ikonalara müracaat ettiklerine ve isteklerinin karşılandığına ilişkin sayısız hikaye bulunmaktadır. Diğer yandan, ikona karşıtı imparatorlardan II. Mikhail'in (Frigyalı, 820-29), Frank kralı Dindar Louis'ye yazdığı bir mektupta, ikonacıların aşırılıklarından yakınması, ikonacılara karşı harekete geçişi açıklamaktadır.

Hristiyan imge kültürü ile paganizm arasındaki paralelliği iki ikonayı dikkate alarak somutlaştırabiliriz. Bunların ilki, Meryem Ana ve çocuk İsa ikonasıdır. Bu ikonada Tanrı'nın annesi (genellikle) sol kucağında çocuk İsa'yı tutuyor ve sağ eliyle de (kurtuluşun onda olduğunu ifade edercesine) oğlunu işaret ediyor. Bu ikonanın eski Mısır kültüründen ilham alınarak üretildiği şüphesizdir, çünkü pagan Mısır ikonografisinde tanrıça İsis sol kucağına aldığı oğlu güneş tanrısı Horus'u emzirirken sıkça tasvir edilmiştir. İkinci olarak, ikonalarda karşılaştığımız sakallı (Hz.) İsa, Eski Çağ Yunan ikonogra-

fisindeki Olympos dağının baş tanrısı Zeus'u andırır şekilde tasvir edilmektedir. Dolayısıyla Hıristiyan ikonacılığının prototipleri daha çok Hıristiyanlığın içinden çıktığı pagan kültürde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlardan sonra, imge karşıtlığının değil ama yoğun imgeciliğin izlerini pagan dünyada bulabilmekteyiz. Bu da gösteriyor ki Ortaçağ Hıristiyanlığında ortaya çıkan imgeler, paganizmin Hıristiyanlık içerisinde yeni bir kalıba girerek dönüşmesinden ortaya çıkmıştır.

Kutsal ikonaların düşmanlara karşı etkili olduğu düşüncesi, Herakleios döneminin sonuna doğru İslam'ın yükselişiyle birlikte büyük bir darbe aldı. 630'lu yılların başına kadar ne Bizans'ın ne de İran'ın hiçbir şekilde dikkatini çekmeyen Müslü-

Kutsal ikonaların düşmanlara karşı etkili olduğu düşüncesi, Herakleios döneminin sonuna doğru İslam'ın yükselişiyle birlikte büyük bir darbe aldı. 630'lu yılların başına kadar ne Bizans'ın ne de İran'ın hiçbir şekilde dikkatini çekmeyen Müslümanlar, Bizans ve İran üzerinde çok sert bir fırtına gibi esmeye başladılar.

manlar, Bizans ve İran üzerinde çok sert bir fırtına gibi esmeye başladılar. Müslümanların enerjisi Bizans'ı ve İran'ı neredeyse aynı anda sarstı. Suriye ve Mısır'ın Bizans'tan kopartılması ile İran'daki Sasani hanedanının tarihe gömülmesi kronolojik olarak eş zamanlı gelişmelerdir. 630 yılında en eski Hıristiyan kutsallarından birisi olan haçı İran'dan kurtaran Herakleios, aradan on yıl geçmeden 'elveda Suriye' demek zorunda kaldı. Anlaşılan kutsal imgeler, Müslümanlar karşısında Bizanslılara yeterli kadar yardımcı olamamıştı! İslam saldırılarının ilk döneminde, Bizans'ın başarısızlıkları karşısında, imgelerin rolünün sorgulanıp sorgulanmadığını bilmiyoruz. İmgeleri tapınım aracı olarak kesinlikle kullanmayan Müslümanların başarıları, kuşkusuz Bizans dünyası içerisinde imge karşıtlarının dikkatlerini çekmişti.

Tapınım aracı olarak imge kullanımına ilk resmî tepki Bizans dünyasında değil, İslam dünyasında

ortaya çıktı. İslam şeriatının imge kullanımına karşı net tutumuna ilk uyan, Emevi halifesi Yezid oldu. Halife, 723 yılında yayınladığı bir fermanla, İslam idaresi altındaki Hıristiyanların kiliselerindeki ikonaları yasakladı. Bizans kaynakları ördükleri çeşitli hikayelerle, yasağın nedenini İslam'ın öz ideolojisinden ziyade, Halife'nin bir Yahudi ileri geleninin etkisinde kalarak, bu tür bir yola başvurduğunu açıklamaya çalışmaktadırlar. Hatta modern araştırmacılar arasında bu görüşü tekrarlamaya hevesli olanlar da gözden kaçmamaktadır. Müslümanların halifesinin ikonaları yasaklamasının neticede Bizans dünyasında ikona yanlıları ve karşıtlarının oluşmasına yol açması beklenemezdi. Bizans dünyasını esas karıştıran husus Yezidin fermanını izleyen birkaç yıl içinde ortaya çıktı. Tarihçi Theophanes'in aktardığına göre, 725 yılından itibaren ikona karşıtı bir politika geliştirmeye başlayan İmparator Leon (Isaurialı), 726 yılında başkenti sarsan bir depremden sonra, saray kapılarının birisinin (Khalke) üzerinde yer alan İsa ikonasını kaldırttı. İmparator muhtemelen depremi bir uyarı olarak algılamıştı. İmparatorluk sathındaki kiliselerde ikonaların kaldırılması ise, Leon'un 730 yılında yayınladığı bir fermanla geldi. Leon sadece bu fermanla yetinmedi, izlediği din politikasına destek veremeyen Patrik Germanos'u da görevinden azletti ve yerine ikona karşıtı politikalarını destekleyecek birisini (Anastasios) patrik olarak atadı. Leon'un Bizans'ın geleneksel din politikasında yaptığı köklü değişiklik, Bizans dünyası açısından tam anlamıyla sarsıcı bir gelişmeydi. O dönemden günümüze pek çok yazar, değişimi ya imparatorun dinsizliği ile ya da imparatorun bu değişimden başarı beklentisiyle açıklamaya çalışmışlardır. Gerçekten de Leon'un yirmi beş yıl iktidarda kalması, dönem açısından oldukça şaşırtıcıdır, çünkü Leon'dan önceki yirmi beş yıl içerisinde Bizans dünyası yedi imparator görmüştü.

Leon döneminde ikona taraftarlarına karşı ne oranda baskı uygulandığını tam olarak bilmiyoruz, ancak yerine biraz da sorunlu bir şekilde geçen oğlu V. Konstantinos'un iktidarı ikonacılar açısından tam bir felaket oldu. İmparator 754 yılında başkentte ikona karşıtı bir konsil toplayarak, ikonaokluz hareketinin teolojik temellerini şekillendirdi.

Konsil'e göre gerçek Hristiyanlık, imgelerin olmadığı bir dindi. Bundan sonra imgelere ve imge taraftarlarına karşı gerçek bir savaş başladı. İmparator sadece kiliselerde bulunan imgelerin imha edilmesiyle yetinmedi, imgelerin üretildiği manastırlara karşı da harekete geçti ve pek çok manastır kapatıldı. Kapatılan manastırlarda bulunan keşişler günlük hayata katılmaya zorlandı. Böylece imparator parazit gibi semiren manastırların emdiği zenginliği devlete yönlendirmeyi amaçlamış da olabirdi. Roma-Bizans dünyasında kilise, manastırlar ve diğer dinî kurumlar dördüncü yüzyıldan itibaren hem vergiden muaf tutuldukları hem de veraset ve sair yollarla elde ettikleri zenginlikler sayesinde çok önemli bir ekonomik güç haline gelmişlerdi. Aynı şekilde manastırlar ikona yapımının ve dağıtımının da en önemli merkeziydi. Bu bağlamda ikona koleksiyonlarının en nadidelerinin manastırlarda bulunması tesadüfi değildir. Aynı şekilde, imge savunuculuğunun en önemli liderlerinden birisi yine İstanbul'da bulunan Studios manastırının başrahibi Theodore idi.

V. Konstantinos'un uygulamaya koyduğu katı ikona karşıtı politika 787 yılında imparatoriçe İrene'nin girişimleriyle İznik'te toplanan bir konsilde tersine çevrildi. İkona kırıncılık reddedildi ve imparatorluk sarayının kapısından Leon zamanında kaldırılan İsa imgesi yeniden yerine asıldı. İkonacıların zaferi çok uzun sürmedi ve 814 yılında Bizans tahtında tekrar bir ikona karşıtı imparator oturuyordu: V. Leon (Ermeni kökenli, 813-20). O, Tunç Kapı'daki İsa imgesini yeniden kaldırttı ve ertesi yıl 815 yılında Ayasofya'da bir konsil toplayarak 787 yılında toplanan İznik konsilinin kararlarının geçersiz olduğunu ilan etti ve 754 yılında ana çizgileri oluşturulan ikona karşıtı politikaya geri dönüldü. Bu değişim, genellikle modern tarihçiler tarafından 'ikinci ikonoklazm dönemi' olarak nitelenmektedir. Bu ikinci dönem de çok uzun sürmedi ve 843 yılında bir başka imparatoriçe ikona yanlısı politikaya geri döndü. Oğlu III. Mikhail adına devleti yöneten Theodora, Tunç Kapı'ya İsa imgesini yeniden koydurduğu gibi ikonalara saygı gösterilmesini buyuran bir ferman yayınlamaktan da geri durmadı. Bizans dünyasının ikonaları, 843 yılındaki politika değişikliğinden sonra bir daha rahatsız edilmediler

ve yüzyıllardan bu yana Ortodoks Hristiyanlık'ta tapınım aracı olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Bizans dünyasının yaşadığı bu kırılma süresince ikona karşıtlarının tam olarak neyi savunduklarını bilemesek de ne ile suçlandıklarını iyi biliyoruz. İkona taraftarlarının ilk zaferi kazandıkları 787 yılındaki İznik konsili belgelerinden ve vakanüvis Theophanes'in eserinden anlaşıldığı kadarıyla, ikona karşıtları Yahudi ve Müslümanlardan etkilenmekle suçlanıyorlardı. O dönemin Bizanslısı, yeni

Bizans dünyasının ikonaları, 843 yılındaki politika değişikliğinden sonra bir daha rahatsız edilmediler ve yüzyıllardan bu yana Ortodoks Hristiyanlık'ta tapınım aracı olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

İslam dininin mensuplarını, sapkın bir Hristiyan grubu olarak algılıyorlardı. Şüphesiz bu tür bir suçlama, ikona karşıtlığının Hristiyan gelenek içerisinde bir yerinin olmadığını ve ikonoklazmın gayri meşru bir hareket olduğunu ispatlama girişimiydi. İslamiyet'in ibadet aracı olarak her türlü resmi hoş karşılamadığı ve resimsiz bir din olduğu bilinen bir şey olmasına karşın, özellikle ikona kırıncılığı başlatan İmparator Leon'un Müslümanları örnek alması için bir neden görünmüyor. Bizans dünyası VII. ve VIII. yüzyıllarda dönem dönem Müslümanlarla çetin savaşlara girişmişlerse de bu savaşların sonucunda, Leon 717 yılında meşhur Rum ateşini ilk defa kullanarak, Müslümanları İstanbul önlere uzaklaştırmayı başarmıştı. Dolayısıyla Bizans imparatorunun 'düşmanlarının' geleneklerini izleyeceğini kabul etmek çok mantıklı görünmüyor. İkona kırıncılara yöneltilen bir diğer eleştiri de Yahudi etkisidir. Böyle bir etki sadece Bizans imparatoruna değil, aynı zamanda İslam halifesi Yazid'in fermanında da söz konusu edilmişti. Hristiyanlık her ne kadar Yahudi bir ortamda dünyaya gelmiş ve yeşermişse de daha başlangıcından itibaren (Hz.) İsa'nın çarmıha gerilmesindeki Yahudi rolünden dolayı 'Yahudi-karşıtı' da olmuştur. Eski Çağ ve Orta Çağ Hristiyanlığında Yahudilerin günah keçisi olarak her türlü kötülüğün müsebbibi

olarak gösterilmeleri olağan bir durumdu. Yahudi faktörünün öne çıkmasında, Tevrat'ın ikona karşıtı net tutumu akla gelse de bu tutum ilk defa VIII. yüzyılda öğrenilen bir şey değildir. Eski dönemin Hristiyanları da Tevrat'ın bu tutumunu gayet iyi biliyorlardı.

Modern çalışmaların bazısında (mesela Florovsky) ikona karşıtlığı için, adres olarak -kanaatimce yanlış- pagan felsefe gösterilmektedir. Burada kullanılan argüman, III. yüzyılda yaşayan ünlü Hristiyan entelektüel Origenes'in ikona karşıtlığını açıklamak için, hocası pagan filozof Ammonios Sakkas gösterilmekte ve Sakkas'ın aynı zamanda bir başka ünlü pagan Plotinus'un da hocası olduğu ifade edilmektedir. Ammonios Sakkas'ın hem Origenes'in hem de pagan Plotinus'un hocası olduğu doğru ol-

ikona karşıtı Hristiyan yazarları da hesaba katarak, Leon'un ve diğer ikona karşıtı imparatorların beslendiği geleneği, münferid olarak Yahudilik ve İslamiyet'ten ziyade Hristiyanlık içerisinde aramalıyız. Ancak, ikona karşıtlığına, Hristiyanlık dışında, Yahudilik ve İslamiyet'in etkisi mutlaka aranacaksa, o zaman, bu üç din için referansların bulunduğu daha geniş bir Sami gelenek havuzuna bakmamız gerekir.

makla birlikte, Origenes'in ikona karşıtı etkileri mutlaka Ammonios Sakkas'dan aldığı söylemek de mümkün değildir. Origenes, pagan kültüre bi-hakkın vakıftı, ancak o aynı derecede Sami kültüre de vakıftı. Eusebius'un anlattığına göre, Origenes, Kitab-ı Mukaddes'i İbranice ve Yunancasını karşılaştırarak okuyacak ve yazacak kadar İbranice'ye de hakimdi. Dolayısıyla, Origenes'in ikona karşıtlığının temeli pagan kültürden ziyade, Sami geleneğin izlerinde aranmalıdır.

İmge kırıcılar açısından Yahudi ve Müslüman faktörünü doğrudan ele alamayacağımıza göre, bu hareketin dayanağını Bizans Hristiyanlığı içinde aramalıyız. Her şeyden önce Hristiyan geleneğinde, daha önce söz konusu edilen din adamları gibi, imge taraftarı olmayan bir akım vardı. Nitekim İmparator Leon'u aşırı imge kullanımına karşı harekete

geçiren iki üst düzey Hristiyan din adamıydı: Klaudiopolis (Bolu) piskoposu Thomas ve Nakoleia (Eskişehir yakınlarında bir antik kent) piskoposu Konstantinos. Bu piskoposların geldiği bölge iki noktadan dikkat çekicidir. Birincisi, Klaudiopolis ve Nakoleia o dönem Anatolikon temasının (askerî Bölge) içerisinde yer alıyordu ve Leon imparator olmadan önce bu bölgenin askerî valisiydi. İkincisi, bu iç bölge Anadolu'da Yunan kültürünün fazla nüfuz edemediği yerlerdi. Thomas ve Konstantinos sadece iki münferit piskopos olarak görülmemelidir. Daha ziyade bu iki piskopos, derindeki ikona karşıtı eğilimin yüzeye çıkma cesaretini gösteren temsilcileri olarak ele alınmalıdır. Bizans dünyasının doğu kanadında ortaya çıkan Ermeni Paulikian grubu da imge karşıtlığı ile biliniyordu. Bazen Eskiçağ'daki Manesci akımın devamı olarak da görülen bu grubun, VII. yüzyılda Samsat'ta ortaya çıktığı ileri sürüldüğü gibi, III. yüzyılda yaşamış ünlü Antakya piskoposu Samsatlı Paulus'u izleyen bir grup olduğu da iddia edilmektedir. Kökeni her neye dayanıyorsa, Paulikian grubu da ikona karşıtı bir tavır sergiliyordu.

Sonuç olarak, daha önce de değindiğimiz ikona karşıtı Hristiyan yazarları da hesaba katarak, Leon'un ve diğer ikona karşıtı imparatorların beslendiği geleneği, münferid olarak Yahudilik ve İslamiyet'ten ziyade Hristiyanlık içerisinde aramalıyız. Ancak, ikona karşıtlığına, Hristiyanlık dışında, Yahudilik ve İslamiyet'in etkisi mutlaka aranacaksa, o zaman, bu üç din için referansların bulunduğu daha geniş bir Sami gelenek havuzuna bakmamız gerekir. Diğer taraftan geniş Sami gelenek ile pagan Yunan geleneğini ayırıştırmanın, hatta Eski Çağ Akdeniz kültürlerini birbirinden ayırmanın çok mümkün olmayacağı unutulmamalıdır. İmge karşıtlığını pagan gelenek içinde bulamayız ama, Hristiyanlığa sızan imgecilik pagan kültür içerisinde bulunabilmektedir. İmgenin, Hristiyanlığa pagan kültürden dönüşerek tedricen sızdığı, hem imgelerin yapısından hem de imgelerin kutsallıklarını kanıtlamak için uydurulan hikaye modellerinden anlaşılabilir. İmge kırıcılığın sekizinci yüzyılda patlamış olmasının nedeni, artık bu yüzyıla gelindiğinde imge yanlılarının çok aşırıya kaçmış olmalarıdır. İkona karşıtlığı politikalarını tersine çeviren siyasî

gücün başında, her ikisinde de bir kadın bulunması gerçekten ilginç bir tesadüftür. Diğer yandan ikona kırıcı imparatorların hemen hepsinin Yunan kültürünün sızmakta zorluk çektiği Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerinden gelmiş olması yine dikkat çeken başka bir faktördür. ■

Bibliyografya

[Bu bibliyografyada kuşkusuz eksiklikler bulunabilir, ancak bu konuya ilişkin daha ileri çalışma yapılabilecekler için iyi bir başlangıç noktası oluşturacağından da eminim. Kısaltma: DOP: Dumbarton Oaks Papers, yıllık olarak yayınlanan akademik Bizans araştırmaları dergisi.]

kaynakça

- M. V. Anastos, "The Ethical Theory of Images Formulated by the Iconoclasts in 754 and 815" DOP 8 (1954), 151-160.
- L. Barnard, "The Emperor Cult and the Origins of the Iconoclast Controversy" Byzantion 43 (1973), 13-29.
- N. H. Baynes, "The Icons before Iconoclasm" The Harvard Theological Review 44/2 (1951), 93-106.
- P. Brown, "A Dark-Age crisis: aspects of the Iconoclastic Controversy", The English Historical Review 88/346 (1973), 1-34.
- P. Brown, Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası (Çev. T. Kaçar), (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000).
- A. Cameron, "Images of Authority: Elites and Icons in Late Sixth-Century Byzantium" Past and Present 84 (1979), 3-35.
- A. Cameron, "The History of the Image of Edessa: The Telling of a Story" Okeanos: Essays presented to Ihor Sevcenko = Harvard Ukrainian Studies 7 (1983), s. 80-94.
- M. Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c. 3, (Kabalıcı, İstanbul 2003).
- G. Florovsky, "Origen, Eusebius, and the Iconoclastic Controversy", Church History 19/2 (1950), 77-96.
- A. Grabar, "Resim Düşmanlığı" (Çev. S. Rifat), Sanat Dünyamız 69-70 (1998), s.229-241.
- J. F. Haldon, 'Some remarks in the Background to the Iconoclast Controversy', Byzantinoslavica 38 (1977), s. 161-184.
- P. Henry, "What was the Iconoclastic Controversy About?" Church History 45/1 (1976), 16-31.
- J. Herrin, The Formation of Christendom, (Princeton UP, New Jersey 1989).
- J.M. Hussey, The Orthodox Church in the Byzantine Empire (Clarendon Press, Oxford 1986).
- A. Kazhdan (et al), The Oxford Dictionary of Byzantium (Oxford UP, Oxford 1991).
- E. Kitzinger "The cult of images in the age before iconoclasm" DOP 8 (1974)
- G.B. Ladner, "Origin and Significance of the Byzantine Iconoclastic Controversy" Medieval Studies, 2, (1940) 127-149.
- G. B. Ladner, "The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy" DOP 7 (1953), 1-34.
- R. Lane Fox, Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century AD. to the conversion of Constantine, (Penguin, Harmondsworth 1986).
- J. Lowden, "İkona mı, Put mu? İkonakırıcılık Tartışması" (Çev. D. Hakyemez), Sanat Dünyamız 69-70 (1998), s. 208-228.
- R. MacMullen, Paganizm in the Roman Empire, (Yale University Press, New Haven 1981).
- G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (TTK, Ankara 1999).
- A.A. Vasiliev, "The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A.D. 721" DOP 9 (1956), 23-47; Türkçesi için bak. "Halife II: Yezid'in İkonakırıcı Fermanı, M.S. 721" (çev. Ö. Arıkan), Sanat Dünyamız 69-70 (1998), s.243-257.